

Τέχνη και ιστορική εκπαίδευση: Ένα διδακτικό σενάριο για την τέχνη ως ιστορική γνώση και η πολυτροπική εφαρμογή του στη σχολική τάξη

Νικόλαος Αθ. Στάμος

Δρ. Π.Τ.Δ.Ε. Φιλοσοφικής Σχολής, Ε.Κ.Π.Α.

nistamos@yahoo.gr

► ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως επίκεντρο την τέχνη και την ιστορική εκπαίδευση μέσα από τη χρήση ενός διδακτικού σεναρίου στη διδακτική και ερευνητική του διάσταση στο πλαίσιο της πολυτροπικότητας. Σκοπός μας ήταν να προσεγγίσουν οι μαθητές/τριες την αρχαϊκή ελληνική τέχνη ως ιστορική γνώση, αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογίες. Με τους επιμέρους στόχους επιδιώχθηκε η εξοικείωση με την τέχνη και την τεχνολογία, η σταδιακή ανάπτυξη της ιστορικής και κριτικής σκέψης, και η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων των ομάδων μαθητών/ριών. Το διδακτικό σενάριο, ως παράδειγμα δομής και αξιολόγησης της διδασκαλίας, εφαρμόστηκε στη Δ' τάξη Δημοτικού και διερευνήθηκε ως μελέτη περίπτωσης ως προς τα μαθησιακά αποτελέσματα. Με το ερευνητικό ερώτημα εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο η χρήση των νέων τεχνολογιών μπορεί να βοηθήσει τους/τις μαθητές/τριες στην προσέγγιση της τέχνης ως ιστορικής γνώσης. Εφαρμόστηκε η καινοτόμος μέθοδός μας, βασισμένη στη στρατηγική Perkins, και συμπυκνόμενη σε τρεις φάσεις (1) απλής-ανοιχτής-αναλυτικής παρατήρησης, (2) απλής σύγκρισης και παραγωγής κειμένου, και (3) εμπέδωσης και επέκτασης της γνώσης. Μέσα από την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων του διαλόγου και των φύλλων εργασίας παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα και εξήχθησαν συμπεράσματα σχετικά με τη θετική επίδραση των νέων τεχνολογιών στη διδασκαλία της τέχνης και της ιστορίας. Ειδικότερα, με την αξιοποίηση εκπαιδευτικού λογισμικού, εκπαιδευτικών ιστοσελίδων και ιστοσελίδων μουσείων, σε συνδυασμό με το σχολικό εγχειρίδιο, πραγματοποιήθηκε η διερεύνηση τύπων και χρήσης των αγγείων, ο εντοπισμός χαρακτηριστικών των αρχαϊκών γλυπτών, η εικονική επίσκεψη σε αντιπροσωπευτικά μνημεία της αρχαιότητας για τη διάκριση των αρχιτεκτονικών ρυθμών, η απλή σύγκριση της αρχαίας ελληνικής τέχνης με την αιγυπτιακή τέχνη, ο συσχετισμός παρελθόντος και παρόντος μέσω των νομισμάτων, και η παραγωγή γραπτού λόγου σχετικά με την αρχαϊκή τέχνη. Συμπερασματικά, με τη χρήση του διδακτικού σεναρίου αναδείχθηκε η ανάπτυξη της κριτικής και ιστορικής σκέψης, η απόκτηση δηλωτικής ιστορικής γνώσης και η εισαγωγή στην εννοιολογική γνώση της τέχνης μέσα από την τεχνολογία.

Λέξεις-κλειδιά: Τέχνη, Ιστορική Εκπαίδευση, Διδακτικό Σενάριο, Πολυτροπικότητα.

► ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θέμα της παρούσας εργασίας είναι ένα ταξίδι στην τέχνη, με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών στο πλαίσιο της ιστορικής εκπαίδευσης μέσω της πολυτροπικότητας. Η

σημασία της θεματικής ενότητας «Αρχαϊκά χρόνια» που επιλέχθηκε είναι καθοριστική, όπως προκύπτει και από τα νέα Προγράμματα Σπουδών του ΙΕΠ (ΦΕΚ 507/τ. Β./2-2-2023), όπου δίνεται έμφαση στα προσδοκώμενα αποτελέσματα (ΦΕΚ 1963/τ.Β'/14-05-2021, ΦΕΚ 1367/τ.Β'/23-03-2022). Ειδικότερα, στο θέμα γίνεται αναφορά στην αρχαϊκή τέχνη (7ος και 6ος αιώνας π.Χ.), τον πολιτισμό, το χωροχρονικό πλαίσιο και τις αιτιακές σχέσεις. Ο συσχετισμός, συνεπώς, του παρελθόντος με το παρόν, η ευαισθητοποίηση των μαθητών/τριών απέναντι στα καλλιτεχνήματα των αρχαϊκών χρόνων, καθώς και η εκτίμηση της αξίας της συνεργασίας τους αναδεικνύονται σε κύριο μέλημα του σύγχρονου εκπαιδευτικού προγραμματισμού. Άλλωστε, οι προσεγγίσεις των έργων τέχνης που συμπεριλαμβάνονται στην εργασία προβλέπονται στα Προγράμματα Σπουδών ιστορίας (Παπαδόπουλος, 2025) και εντάσσονται στο περιεχόμενο της Νέας ιστορίας (Κάββουρα, 2011). Επιδίωξή μας είναι η απόκτηση δεξιοτήτων ιστορικού γραμματισμού, κυρίως δηλωτικής γνώσης και μετάβασης από τη δηλωτική στην εννοιολογική γνώση με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών, όπως εκπαιδευτικό λογισμικό, εκπαιδευτικές ιστοσελίδες και εφαρμογές.

Η δομή της διδασκαλίας του συγκεκριμένου θέματος παρουσιάζεται σε μορφή εκπαιδευτικού σεναρίου, το οποίο εφαρμόστηκε στη Δ' τάξη Δημοτικού Σχολείου. Κίνητρο για τη δημιουργία του εκπαιδευτικού σεναρίου αποτέλεσε η ερευνητική μας δραστηριότητα σχετικά με τον συνδυασμό τέχνης και ιστορίας καθώς και η επιμόρφωση από το ΙΕΠ στα νέα προγράμματα σπουδών ιστορίας. Επιπλέον, η επιδίωξη της εξοικείωσης των μαθητών/τριών με την επικοινωνιακή χρήση των νέων μέσων μπορεί να αξιοποιηθεί στην απόκτηση ιστορικής γνώσης και στην αντιμετώπιση του προβλήματος της απομνημόνευσης στο μάθημα της ιστορίας. Το σενάριο αυτό αποτέλεσε καινοτόμο τρόπο διδασκαλίας για την τέχνη και την ιστορία χωρίς να παραβλέπεται η διαχρονική αξία του βιβλίου.

► ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΣΕΝΑΡΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΝΩΣΗ

Ταυτότητα διδακτικού σεναρίου

Τίτλος διδακτικού σεναρίου: *Αρχαϊκή τέχνη.*

Βαθμίδα – Τάξη: Πρωτοβάθμια – Δ' Δημοτικού.

Χρονική διάρκεια: 1 ή 2 διδακτικές ώρες.

Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές και συμβατότητα με Προγράμματα Σπουδών:

- Γνωστικό αντικείμενο: Ιστορία Δ' Δημοτικού.

- Θεματικό πεδίο: Αρχαία Ιστορία.

- Θεματική ενότητα: Αρχαϊκά χρόνια.

- Υποενότητα: Η τέχνη της αρχαϊκής περιόδου.

Σχέση με άλλες θεματικές ενότητες ή/και θεματικά πεδία του γνωστικού αντικειμένου ή/και άλλα γνωστικά αντικείμενα

Η θεματική ενότητα «Αρχαϊκά χρόνια» που εξετάστηκε μπορεί να συσχετιστεί, ως προς την τέχνη, με τη θεματική ενότητα «Κλασικά χρόνια» που ακολουθεί στη διδακτική ύλη και ανήκει στο ίδιο γνωστικό αντικείμενο της Ιστορίας Δ' Δημοτικού. Μπορεί ακόμη να συσχετιστεί με άλλα γνωστικά αντικείμενα, όπως των Εικαστικών, της Θεατρικής Αγωγής και των ΤΠΕ.

Σκεπτικό σεναρίου– Επιστημονικό/ Γνωστικό περιεχόμενο

Το ζητούμενο της ενότητας είναι να γνωρίσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες τα έργα τέχνης της αρχαϊκής εποχής, τα οποία «αποτελούν αντικείμενο παγκόσμιου θαυμασμού ακόμα και σήμερα», όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στα νέα Προγράμματα Σπουδών (ΦΕΚ 1963/τ.Β΄/14-05-2021).

Προαπαιτούμενες γνώσεις

- Η εξοικείωση των μαθητών/τριών με τις απεικονίσεις της ελληνικής μυθολογίας (Γ΄ Δημοτικού) θεωρείται από μέρους μας ως προαπαιτούμενη γνώση.
- Η γενικότερη γνώση και εξοικείωση των μαθητών και μαθητριών σε σχέση με το πλαίσιο της Αρχαίας ιστορίας αποτελεί προϋπόθεση για την απόκτηση της νέας γνώσης.
- Οι βασικές γνώσεις ανάγνωσης, γραφής, χρήσης Η/Υ κρίνονται απαραίτητες για την ενεργή συμμετοχή των μαθητών/τριών στην εφαρμογή του σεναρίου.

Σκοπός-Στόχοι σεναρίου-Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα

Σκοπός μας ήταν να προσεγγίσουν οι μαθητές/ριες την αρχαϊκή ελληνική τέχνη ως ιστορική γνώση, αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογίες. Στους επιμέρους στόχους περιλαμβάνονται:

- η εξοικείωση με την τέχνη και την τεχνολογία,
- η σταδιακή ανάπτυξη της κριτικής και ιστορικής σκέψης, και
- η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων των ομάδων μαθητών/ριών σε εποικοδομητικό πλαίσιο.

Μέσα από τους επιμέρους στόχους σε συνδυασμό με τους διδακτικούς στόχους και τη χρήση αντιπροσωπευτικών δειγμάτων έργων τέχνης ως ιστορικών πηγών προκύπτουν τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα που είναι ένδειξη ιστορικής γνώσης και σκέψης στο πλαίσιο του ιστορικού γραμματισμού μέσω της τέχνης και της τεχνολογίας:

- η χρονολογική τοποθέτηση της αρχαϊκής τέχνης (7ος – 6ος αιώνας π.Χ.),
- οι δημιουργοί των έργων τέχνης ως υποκείμενα της καλλιτεχνικής δράσης,
- η αναφορά στην Κόρινθο και την Αθήνα ως βασικούς χώρους ανάπτυξης της αρχαϊκής τέχνης,
- η αναγνώριση και ο συσχετισμός έργων τέχνης, όπως τα αγγεία, τα γλυπτά, οι ρυθμοί των ναών, τα νομίσματα της εποχής,
- η οικιακή χρήση των αγγείων και η ανάγκη λατρείας των θεών σε επιβλητικό περιβάλλον ως αιτία ανάπτυξης της τέχνης,
- η αποθήκευση υλικών στα διακοσμημένα αγγεία και το εμπόριό τους που είχε ως αποτέλεσμα τη διάδοση της αρχαϊκής τέχνης,
- η σχέση της αρχαίας ελληνικής με την αιγυπτιακή τέχνη, και
- η συνολική θεώρηση του θέματος με παραγωγή/σύνθεση γραπτού κειμένου ή εικαστική δημιουργία.

Επομένως, για την εφαρμογή του σεναρίου, ως μελέτη περίπτωσης (Cohen, Manion, & Morrison, 2008) στη Δ΄ τάξη Δημοτικού Σχολείου προκύπτει το ερευνητικό

ερώτημα: Με ποιον τρόπο η χρήση των νέων τεχνολογιών μπορεί να βοηθήσει τους/τις μαθητές/ριες στην προσέγγιση της τέχνης ως ιστορικής γνώσης;

Οργάνωση της διδασκαλίας και απαιτούμενη υλικοτεχνική υποδομή

Η οργάνωση της διδασκαλίας συνίσταται στην προσεγμένη προετοιμασία, τόσο του χώρου και της υλικοτεχνικής υποδομής, όσο και της διδακτικής διαδικασίας. Επειδή η διδασκαλία πραγματοποιείται σε ομαδοσυνεργατικό πλαίσιο, τα θρανία στην αίθουσα διδασκαλίας διαμορφώνονται χωροταξικά σε ομάδες των τεσσάρων ατόμων. Ως προς την υλικοτεχνική υποδομή, δεδομένου ότι σχεδιάζεται η προβολή οπτικοακουστικού υλικού, απαραίτητη είναι η ενεργοποίηση Η/Υ και η σύνδεσή του με βιντεοπροβολέα καθώς επίσης η εγκατάσταση του εκπαιδευτικού λογισμικού *Κασταλία*. Ως προς τη διδακτική διαδικασία, ετοιμάζονται έντυπα φύλλα εργασίας σύμφωνα με τους επιμέρους και διδακτικούς στόχους.

Θεωρητική προσέγγιση

Κύριο μέλημα εξαρχής ήταν η βασική παραδοχή της Σολομωνίδου (2001) ότι οι μαθητές/τριες καλούνται να είναι ενεργοί παράγοντες της όλης μαθησιακής διαδικασίας και σε καμία περίπτωση παθητικοί/ές δέκτες/τριες. Στη διδακτική μας προσέγγιση χρησιμοποιούνται, τόσο η διερευνητική μέθοδος, όσο και στοιχεία από τη στρατηγική Perkins (1994) για την τέχνη στην εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται η μέθοδός μας σχετικά με την αξιοποίηση της τέχνης στη Διδακτική της ιστορίας σε έξι φάσεις διδασκαλίας: (1) απλή παρατήρηση, (2) ανοιχτή παρατήρηση, (3) αναλυτική παρατήρηση, (4) σύγκριση, (5) συνολική θεώρηση, και (6) εμπέδωση (Στάμος, 2021). Στην προκειμένη περίπτωση, για πρακτικούς λόγους, η μέθοδός μας προσαρμόζεται για μαθητές/ριες Δ' τάξης και συμπτίσσεται σε τρεις φάσεις.

Λαμβάνονται υπόψη οι θεωρητικές προσεγγίσεις της πολυτροπικότητας για τους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης του ίδιου θέματος (Core & Kalantzis, 2000) και της πολυπρισματικότητας για τις διαφορετικές οπτικές του εξεταζόμενου θέματος στη Διδακτική της ιστορίας (Κάββουρα, 2011). Η όλη προσέγγιση είναι μαθητοκεντρική. Η θεωρία μάθησης στην οποία βασίζεται το σενάριο είναι εκείνη του εποικοδομητισμού (Ματσαγγούρας, 2006), όπου οι μαθητές/ριες καλούνται να οικοδομήσουν τη γνώση με συνεργατικό τρόπο και όχι να απομνημονεύσουν έτοιμη γνώση.

Διδακτικό υλικό

Όσον αφορά στο διδακτικό υλικό, χρησιμοποιούνται, τόσο οπτικοακουστικά, όσο και έντυπα μέσα ως πηγές:

- Το εκπαιδευτικό λογισμικό που επιλέχθηκε από μέρους μας ονομάζεται *Κασταλία* και παραπέμπει στην ομώνυμη μυθολογική πηγή των Δελφών, στην οποία λουζόταν η Πυθία. Αποτελεί λογισμικό διερευνητικής αναζήτησης και θεωρείται μαθησιακό περιβάλλον διαλογικών πολυμέσων. Στον σχεδιασμό του συνεργάστηκαν φορείς, όπως το Τμήμα Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και η Εταιρεία 0-Πληροφορική (Κάββουρα κ.ά., 2000; Σολομωνίδου, 2001). Έγινε η κατάλληλη προσαρμογή της χρήσης του ως προς την αρχαϊκή τέχνη στην Κόρινθο, προκειμένου να αποτελέσει αρωγό μάθησης και στη Δ' τάξη

Δημοτικού. Είναι διαθέσιμο πλέον στον δικτυακό τόπο: <https://photodentro.edu.gr/edusoft/r/8531/313>.

- Χρησιμοποιήθηκε υλικό από τον Εθνικό Συσσωρευτή Εκπαιδευτικού Περιεχομένου «Φωτόδεντρο» σχετικά με τα αγγεία (https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/art/page_035.html), τους κούρους και τις κόρες (<https://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9563>), τους ρυθμούς των ναών (<https://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/8816>).
- Επίσης, αξιοποιήθηκε η ιστοσελίδα <http://www.fhw.gr/chronos/gr/antiquity.html> όπου παρουσιάζονται από το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού εικόνες τέχνης της ελληνικής αρχαιότητας.
- Ακόμη, χρησιμοποιήθηκε η ιστοσελίδα <https://collections.mfa.org/collections> όπου εκτίθεται πολιτιστικό υλικό από το Μουσείο Καλών Τεχνών της Βοστώνης και επιλέγεται ο τομέας της ελληνικής και αιγυπτιακής τέχνης.
- Εξετάστηκε η ενότητα για τα αρχαϊκά χρόνια καθώς και η υποενότητα που αναφέρεται στην τέχνη της αρχαϊκής εποχής (ΦΕΚ 1963/τ.Β΄/14-05-2021, ΦΕΚ 1367/τ.Β΄/23-03-2022). Επίσης, μελετήθηκε το κεφάλαιο για την αρχαϊκή τέχνη από το υφιστάμενο σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας Δ΄ Δημοτικού (Κατσουλάκος κ.ά., 2012).
- Ετοιμάστηκαν φύλλα εργασίας, στα οποία περιλαμβάνονται δέκα ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Σχεδιάστηκε παραγωγή κειμένου προκειμένου να επιτευχθεί η συνολική θεώρηση του θέματος από την κάθε ομάδα καθώς και σχετική εικαστική δημιουργία.

► ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ-ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

Η πορεία διδασκαλίας στο μάθημα της ιστορίας Δ΄ Δημοτικού σχετικά με την αρχαϊκή ελληνική τέχνη διαρθρώνεται σε τρεις φάσεις. Στην πρώτη φάση, περιλαμβάνονται το κίνητρο, η απλή, ανοιχτή και αναλυτική παρατήρηση σχετικά με το περιεχόμενο. Στη δεύτερη φάση περιλαμβάνεται η απλή σύγκριση σχετικά με τέχνη της αρχαϊκής εποχής μέσα από την παράλληλη συμπλήρωση των φύλλων εργασίας. Στην τρίτη φάση περιλαμβάνεται η εμπέδωση και επέκταση της νέας γνώσης.

Η πρώτη φάση της διδακτικής προσέγγισης

Η πρώτη φάση της διδακτικής προσέγγισης αρχίζει έχοντας ως κίνητρο και πηγή πληροφοριών για το μάθημα το εκπαιδευτικό λογισμικό *Κασταλία* διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <https://photodentro.edu.gr/edusoft/r/8531/313>. Το λογισμικό αξιοποιείται για πρακτικούς λόγους με τη χρήση του Η/Υ-βιντεοπροβολέα της τάξης. Οι μαθητές/τριες στην αρχή απλά παρατηρούν τα έργα τέχνης. Στο ερώτημα *Όταν μιλάμε για αρχαϊκή τέχνη τι έρχεται στη σκέψη σας;* απαντούν με τους όρους *κατασκευές και αρχαία πράγματα* ως ιδεοθύελλα. Στη συνέχεια, με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού πραγματοποιείται ανοιχτή παρατήρηση με εστίαση της προσοχής στα αγγεία, τα γλυπτά, και παράλληλα χρησιμοποιείται υλικό από το «Φωτόδεντρο» σχετικά με τους ρυθμούς των ναών (<https://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/8816>).

Κατά τη διάρκεια της αναλυτικής παρατήρησης που ακολουθεί και αφού πραγματοποιηθεί ανάγνωση-αφήγηση του περιεχομένου της σχετικής υποενότητας (Κατσουλάκος κ.ά., 2012), γίνεται κατευθυνόμενος διάλογος για απόκτηση δηλωτικής

γνώσης και ανάπτυξης της ιστορικής σκέψης, μέσα από την πρώτη δραστηριότητα που αποτελείται από πέντε ερωτήσεις: Αρχικά, γίνεται ο εντοπισμός του χωροχρονικού πλαισίου της καλλιτεχνικής δράσης που εντάσσεται στην ιστορική δράση κατά τον 7ο-6ο αι. π.Χ. σε Κόρινθο και Αθήνα με την ερώτηση *Σε ποιους αιώνες αναπτύχθηκε η αρχαϊκή τέχνη και κυρίως σε ποιες πόλεις;* (ερώτηση 1). Στη συνέχεια, γίνεται γενική αναφορά στους δημιουργούς των έργων τέχνης ως υποκείμενα, όπως, γλύπτες, αγγειοπλάστες, αρχιτέκτονες με την ερώτηση *Ποια είναι τα επαγγέλματα από τους δημιουργούς των έργων τέχνης;* (ερ. 2). Στην επόμενη ερώτηση, ζητείται η περιγραφή των αρχαϊκών αγαλμάτων: *Εδώ βλέπετε την απεικόνιση ενός κούρου και μιας κόρης* (<https://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9563>). *Ποια είναι η στάση του σώματος, η έκφραση του προσώπου και η ενδυμασία κάθε αγάλματος;* (ερ. 3).

Η γνώση του ιωνικού και δωρικού ρυθμού προκύπτει μέσα από την ερώτηση *Οι αρχαίοι Έλληνες λάτρευαν τους θεούς τους σε ναούς με κολώνες (κίονες) και διαφορετικά σχέδια (ρυθμούς). Ποιος είναι ο ρυθμός στον κάθε κίονα από τους δύο κίονες που βλέπετε;* (ερ. 4) Μέσα από την τελευταία ερώτηση της πρώτης δραστηριότητας αναζητούνται οι αιτιακές σχέσεις της ιστορικής δράσης. Πρώτα εντοπίζεται η οικιακή χρήση των αγγείων και η λατρεία των θεών σε ναούς ως αιτία ανάπτυξης της τέχνης και έπειτα τη διάδοση της τέχνης ως αποτέλεσμα μέσα από το εμπόριο κρασιού και λαδιού σε διακοσμημένα δοχεία (αγγεία). Η ερώτηση που προκύπτει είναι (α) *Γιατί στα αρχαϊκά χρόνια οι άνθρωποι έφτιαχναν αγγεία και αγάλματα;* (β) *Πώς διαδόθηκε η τέχνη σε άλλα μέρη της Μεσογείου;* (ερ. 5).

Η δεύτερη φάση της διδακτικής προσέγγισης

Η δεύτερη φάση της διδακτικής προσέγγισης συνεχίζει με τη δεύτερη δραστηριότητα που αποτελείται από τέσσερις ερωτήσεις σχετικά με την αντικειμενοποίηση της έννοιας, απλές συγκρίσεις, και τη συνολική θεώρηση της υποενότητας. Τα σχολικά εγχειρίδια παραμένουν ανοικτά και παράλληλα συμπληρώνονται τα φύλλα εργασίας από τις ομάδες μαθητών/ριών. Τίθεται εκ νέου το βασικό ερώτημα *Όταν μιλάμε για αρχαϊκή τέχνη τι έρχεται στη σκέψη σας;* (ερ. 6). Αναμένεται να απαντήσουν οι μαθητές/ριες με συγκεκριμένα ουσιαστικά, όπως *κούροι, κόρες, αγγεία, ναοί* ή με απλές ρηματικές φράσεις, όπως *οι άνθρωποι χτίζουν ναούς, φτιάχνουν αγάλματα, πλάθουν και ζωγραφίζουν αγγεία*, διότι στην ηλικία των παιδιών κάτω των 11 ετών επικρατεί η συγκεκριμένη σκέψη (Piaget, 1967) στην αντίληψη της έννοιας *αρχαϊκή τέχνη*. Επιπλέον, αναμένεται να ενεργοποιηθούν κάποιοι/ες μαθητές/τριες την αφηρημένη σκέψη μέσα από τους όρους *ζωγραφική, γλυπτική, και τέχνες*.

Μέσα από την επόμενη ερώτηση γίνεται απλή σύγκριση της αιγυπτιακής τέχνης με την ελληνική τέχνη, όπως αυτές συσχετίζονται από τον Gombrich (2011). Παρουσιάζεται διαδικτυακά το αντίστοιχο τμήμα του Μουσείου Καλών Τεχνών της Βοστώνης (<https://collections.mfa.org/collections>) για να γίνει αντιληπτή, τόσο η επιρροή και αξία της τέχνης, όσο και η κατά τον Piaget (1967) μετάβαση από τη συγκεκριμένη στην κριτική σκέψη: *Σύμφωνα με τον ιστορικό Gombrich (2011), οι αρχαίοι Έλληνες καλλιτέχνες μαθήτευσαν στους Αιγυπτίους και η υπόλοιπη ανθρωπότητα μαθήτευσε στους Έλληνες. Συμφωνείτε με αυτό το συμπέρασμα και γιατί;* (ερ. 7). Επίσης, γίνεται σύγκριση νομίσματος της αρχαίας Ελλάδας (δραχμή στο «Μουσείο νομισμάτων» του εκπαιδευτικού λογισμικού *Κασταλία*) με την ελληνική μορφή του κέρματος του ενός ευρώ για να επιτευχθεί η σχέση του παρελθόντος με το

παρόν: Στο μουσείο νομισμάτων που είδαμε υπάρχει μεταξύ άλλων η δραχμή. Τι σάς θυμίζει από τα σημερινά κέρματα του ευρώ; (ερ. 8). Ολοκληρώνοντας τις δύο φάσεις της πορείας διδασκαλίας, ζητείται η συνολική θεώρηση του θέματος, μέσα από την παραγωγή σύντομου γραπτού κειμένου: Τι σας άρεσε περισσότερο από το μάθημα για την αρχαϊκή τέχνη; (ερ.9).

Η τρίτη φάση της διδακτικής προσέγγισης

Κατά την τρίτη φάση, η οποία χαρακτηρίζεται ως φάση εμπέδωσης, πραγματοποιείται η τρίτη δραστηριότητα που αποτελείται από μία ερώτηση (χρωματισμός αγγείων): Στην τέχνη της αρχαϊκής εποχής παρατηρήσαμε τύπους αγγείων με ζωγραφισμένες σκούρες φιγούρες (μελανόμορφα) ή με ζωγραφισμένες κόκκινες φιγούρες σε σκούρο φόντο (ερυθρόμορφα). Να χρωματίσετε την εικόνα του αγγείου. Πώς ονομάζεται ο τύπος του αγγείου που χρωματίσατε; (ερ. 10). Οι ασκήσεις του Τετραδίου Εργασιών, εφόσον κριθεί απαραίτητο, πραγματοποιούνται κατ' οίκον. Επιπλέον, για την εμπέδωση και επέκταση του διδακτικού σεναρίου, προτείνονται διαθεματικές δραστηριότητες με σχετική εργασία κατ' οίκον εφόσον είναι εφικτό στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού (<http://www.fhw.gr/chronos/gr/antiquity.html>) κάνοντας αριστερό κλικ σε λέξεις-κλειδιά διαδοχικά, όπως «αρχαϊκή τέχνη». Ακόμη, μπορεί να αναζητηθούν εικόνες αγγείων στην ιστοσελίδα «Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα» (https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/art/page_035.html). Επίσης, στη Θεατρική Αγωγή μπορεί να γίνει η παιγνιώδης δραστηριότητα «ακίνητα-αμίλητα αγαλματάκια». Κατ' αυτόν τον τρόπο, υπάρχει η δυνατότητα ιστορικής εκπαίδευσης μέσω της τέχνης και της τεχνολογίας.

Σημειώνεται ότι η αξιολόγηση είναι διαμορφωτικού χαρακτήρα και διενεργείται σε όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας. Καταγράφονται οι δυσκολίες που προκύπτουν κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Στη συνέχεια, προτείνονται ενδεχόμενες λύσεις και διερευνάται η αποτελεσματικότητα της διδακτικής προσέγγισης.

► ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου σε συνδυασμό με την αξιολόγηση της διδασκαλίας προήλθαν, τόσο από τις γραπτές απαντήσεις των μαθητών/τριών στις ερωτήσεις ανοικτού τύπου των φύλλων εργασίας, όσο και από τις διαλογικές απαντήσεις τους εντός του ομαδοσυνεργατικού περιβάλλοντος μάθησης. Στο ερευνητικό δείγμα περιλαμβάνονταν πέντε τετραμελείς ομάδες. Τα φύλλα εργασίας περιείχαν τρεις δραστηριότητες που αντιστοιχούν στις τρεις φάσεις διδασκαλίας. Στην πρώτη δραστηριότητα δόθηκαν πέντε ερωτήσεις δηλωτικής γνώσης: Στη δεύτερη δραστηριότητα δόθηκαν τέσσερις ερωτήσεις μετάβασης από την δηλωτική στην εννοιολογική γνώση, και στην τρίτη δραστηριότητα δόθηκε μια ερώτηση εμπέδωσης της υποενότητας *Η τέχνη της αρχαϊκής περιόδου* που ανήκει στη θεματική ενότητα *Αρχαϊκά χρόνια* Ιστορίας Δ' Δημοτικού. Οι ερωτήσεις και στις τρεις δραστηριότητες συνοδεύονταν από εικόνες που υπενθύμιζαν μέρος του διαδικτυακού οπτικού υλικού. Μέσα από την ποιοτική ανάλυση και ερμηνεία των απαντήσεων αναδείχθηκε η κατανόηση της αρχαϊκής τέχνης. Δεν πραγματοποιήθηκε ποσοτική ανάλυση, διότι οι απαντήσεις βασίζονται στις κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/τριών και όχι στη δηλωτικά εννοούμενη ορθότητα. Ακόμη και μία απάντηση μπορεί να θεωρηθεί

αξιοποιήσιμη στη μελέτη περίπτωσης. Οι ενδεικτικές απαντήσεις των μαθητών/ριών αποτελούν ενδείξεις, οπότε τα συμπεράσματα που προκύπτουν δε γενικεύονται.

Κατά τη φάση της πρώτης δραστηριότητας ζητήθηκε από τους/τις μαθητές/τριες ο προσδιορισμός των αιώνων ανάπτυξης της αρχαϊκής τέχνης και ο εντοπισμός των πόλεων (ερ.1), τα επαγγέλματα των δημιουργών (ερ. 2), και τα χαρακτηριστικά των αγαλμάτων που αναπαριστούν έναν κούρο και μία κόρη (ερ. 3). Διαπιστώθηκε από τις απαντήσεις ότι η χρονολογική τοποθέτηση έγινε αντίστροφα από τον 7ο προς τον 6ο αιώνα, σηματοδοτώντας την κατανόηση της χρονικής περιόδου π.Χ. Επίσης, η πόλη των Αθηνών και η πόλη της Κορίνθου, όχι μόνον έγιναν αντιληπτές, αλλά και εντοπίστηκαν στον χάρτη. Μέσα από τους δημιουργούς των έργων τέχνης κατανοήθηκαν τα υποκείμενα της καλλιτεχνικής δράσης, σύμφωνα με το παράδειγμα της Νέας ιστορίας στο οποίο περιλαμβάνεται η στροφή από την παραδοσιακή γεγονοτολογική αφήγηση στις κοινωνικές δραστηριότητες, την οικονομία, τον πολιτισμό. Παρατίθενται ενδεικτικές απαντήσεις:

- 1) [Η αρχαϊκή τέχνη αναπτύχθηκε από τον 7ο έως τον 6ο αιώνα π.Χ. στην Αθήνα και στην Κόρινθο.
- 2) [Οι δημιουργοί των έργων τέχνης ήταν] τεχνίτες, ζωγράφοι, γλύπτες, αγγειοπλάστες, κατασκευαστές, αρχιτέκτονες.
- 3) Ο κούρος είναι ένας άνδρας που έχει τα χέρια του στα πλάγια. Ο κούρος είναι με το ένα πόδι μπροστά, το άλλο πίσω και τα χέρια κολλητά. Η κόρη είναι μια γυναίκα που φοράει ωραία ρούχα και χαμογελάει λίγο. Η κόρη φοράει ελαφρύ φόρεμα, καλοχτενισμένη και χαμογελάει.

(μαθητές/ριες Δ΄ τάξης Δημοτικού)

Στη συνέχεια της πρώτης δραστηριότητας ζητήθηκε από τους/τις μαθητές/τριες να αναγνωρίσουν δύο ρυθμούς κίωνων που βρίσκονταν σε αρχαίους ναούς (ερ. 4), να βρουν την αιτία κατασκευής αγγείων και αγαλμάτων (ερ. 5α) καθώς επίσης τον τρόπο διάδοσης της αρχαϊκής τέχνης (ερ. 5β). Στις απαντήσεις, παρατηρήθηκε η αναγνώριση του ιωνικού και δωρικού ρυθμού που αντιστοιχούν στα δύο σχέδια των κίωνων. Διαπιστώθηκε η γνώση της οικιακής χρήσης των αγγείων και της διακοσμητικής χρήσης των αγαλμάτων ως αιτία κατασκευής αυτών. Επίσης, διαπιστώθηκε η διάδοση της τέχνης μέσα από το εμπόριο ως αποτέλεσμα της καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Παρατίθενται ενδεικτικές απαντήσεις:

- 4) [Ο πρώτος κίονας έχει] ιωνικό ρυθμό και [ο δεύτερος κίονας έχει] δωρικό ρυθμό.
- 5α) [Οι άνθρωποι έφτιαχναν αγγεία και αγάλματα] για να αποθηκεύουν λάδι και κρασί, τρόφιμα, για να μεταφέρουν κρασί και λάδι. Έφτιαχναν κάποια αγάλματα γιατί ήταν ιερά.

- 5β) Η τέχνη διαδόθηκε [σε άλλα μέρη της Μεσογείου] με το εμπόριο.

(μαθητές/ριες Δ΄ τάξης Δημοτικού)

2η Δραστηριότητα

Κατά τη δεύτερη δραστηριότητα, έγινε προσπάθεια μετάβασης από τη δηλωτική στην εννοιολογική γνώση αρχικά μέσα από το βασικό ερώτημα *Όταν μιλάμε για αρχαϊκή τέχνη τι έρχεται στη σκέψη σας;* (ερ. 6) και στη συνέχεια μέσα από κριτικές ερωτήσεις σχετικά με την αιγυπτιακή και ελληνική τέχνη (ερ. 7). Επίσης, ζητήθηκε απλή σύγκριση της δραχμής ως νομίσματος του παρελθόντος με το ευρώ ως νόμισμα του παρόντος χρόνου (ερ. 8).

Το βασικό ερώτημα σχετικά με την έννοια της αρχαϊκής τέχνης τέθηκε στην αρχή και απαντήθηκε υπό τη μορφή ιδεοθύελλας με επικρατέστερο το ουσιαστικό «κατασκευές». Προς το τέλος της διαδικασίας, το ίδιο ερώτημα τέθηκε εκ νέου στους/στις μαθητές/ριες και απαντήθηκε μέσω του διαλόγου και των φύλλων εργασίας με επικρατέστερα, όχι μόνον τα ουσιαστικά που εκφράζουν αντικείμενα τέχνης, όπως «αγγεία», «κούροι», «κόρες» ως συγκεκριμένη σκέψη αντικειμενοποίησης (Mosconici, 1961/1976), αλλά και τα ουσιαστικά που εκφράζουν ενέργεια, όπως «αγγειοπλαστική», «γλυπτική», «ζωγραφική», «κατασκευή», ακόμη και «πολεμικές τέχνες» ως παράλληλη αφηρημένη σκέψη. Συνεπώς, η προϋπάρχουσα γνώση των μαθητών/τριών κατά τη διάρκεια της ιδεοθύελλας μετασχηματίστηκε κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας σε ιστορική γνώση, σύμφωνα με τις κοινωνικές τους αναπαραστάσεις που βασίζονται στο οικογενειακό περιβάλλον και στο ευρύτερο σχολικό ή κοινωνικό περιβάλλον. Ένα ακόμα δείγμα εννοιολογικής γνώσης με την ενεργοποίηση της ιστορικής σκέψης ήταν η έκφραση θετικής ή αρνητικής άποψης για το θέμα της σχέσης αιγυπτιακής και ελληνικής τέχνης, σύμφωνα με τον Gombrich (2011), το οποίο απαντήθηκε μεν, αλλά αιτιολογήθηκε γραπτά από λίγους/ες μαθητές/τριες. Επίσης, από λίγους/ες μαθητές/τριες έγινε γραπτή αναφορά στη διαφορά των νομισμάτων παρελθόντος και παρόντος. Η προσοχή τους εστιάστηκε στο μέγεθος των νομισμάτων και όχι στην απεικονιζόμενη κουκουβάγια, επειδή δεν υπήρχε η απεικόνιση του συμβόλου στα φύλλα εργασίας παρά μόνον η εικόνα προθήκης με δύο σειρές νομισμάτων. Παρατίθενται ενδεικτικές απαντήσεις.

6) Όταν μιλάμε για αρχαϊκή τέχνη μου έρχεται [στη σκέψη] η ζωγραφική, αγάλματα και αγγεία. Μού έρχεται [στη σκέψη] η παλιά κατασκευή, η ζωγραφική και η αγγειοπλαστική. Η αρχαϊκή τέχνη είναι ωραία.

7) Όχι [δε συμφωνώ] επειδή οι Έλληνες ανακάλυψαν πρώτοι τους κούρους και τις κόρες.

Ναι [συμφωνώ] γιατί οι κούροι μοιάζουν με τα αγάλματα των Αιγυπτίων. Ο κόσμος έμαθε την τέχνη από τους αρχαίους Έλληνες.

8) [Το μουσείο νομισμάτων μου θυμίζει] ότι παλιά οι δραχμές ήταν μεγάλες ενώ τώρα τα ευρώ είναι μικρά.

(μαθητές/ριες Δ΄ τάξης Δημοτικού)

Προς το τέλος της διδασκαλίας ερευνήθηκε η συνολική αποτίμηση της πορείας διδασκαλίας μέσα από την παραγωγή σύντομου γραπτού κειμένου από τους/τις μαθητές/τριες στο οποίο αναδείχθηκε η απόκτηση ιστορικής γνώσης, περισσότερο δηλωτικής (κούροι, κόρες, αγγεία) και λιγότερο εννοιολογικής γνώσης (τρόπος έκφρασης, αγγειοπλαστική, ζωγραφική).

9) [Μού άρεσαν περισσότερο] οι κούροι, οι κόρες και τα αγγεία. Οι κούροι ήταν νεαροί άνδρες με τα χέρια κολλημένα στο πλάι και το ένα πόδι λίγο πιο μπροστά από το άλλο έτοιμο για να περπατήσει. Οι κόρες ήταν νεαρές κοπέλες ντυμένες ελαφρά και καλοχτενισμένες. [Μού άρεσε] η αρχαϊκή τέχνη επειδή ήταν τρόπος έκφρασης, αγγειοπλαστική και ζωγραφική.

(μαθήτρια Δ΄ τάξης Δημοτικού)

Κατά την τρίτη δραστηριότητα στο πλαίσιο της εμπέδωσης ζητήθηκε ο χρωματισμός της εικόνας ενός αρχαϊκού αγγείου και η αναγνώριση του τύπου αυτού. Οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες χρωμάτισαν μόνον τις φιγούρες και όχι το φόντο,

λόγω έλλειψης χρόνου και ονομάτισαν το αγγείο μελανόμορφο ή ερυθρόμορφο κατά περίπτωση.

10) [Το αγγείο όπου χρωμάτισα τις φιγούρες σκούρες] είναι μελανόμορφο. [Το αγγείο όπου χρωμάτισα τις φιγούρες κόκκινες] είναι ερυθρόμορφο.

(μαθητές/ριες Δ΄ τάξης Δημοτικού)

Σε συνέχεια της εμπέδωσης ζητήθηκε σχετική εργασία κατ' οίκον στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού καθώς επίσης η αναζήτηση εικόνων από αγγεία στην ιστοσελίδα «Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα» όπως διατυπώθηκαν στο διδακτικό σενάριο.

Η αξιολόγηση της διδακτικής προσέγγισης είναι διαμορφωτική. Πραγματοποιήθηκε σε όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας. Το ενδιαφέρον των μαθητών/ριών αυξήθηκε με τη χρήση των νέων τεχνολογιών σε συνδυασμό με το κείμενο και τις εικόνες του σχολικού εγχειριδίου. Διαπιστώθηκε η απόκτηση δηλωτικής ιστορικής γνώσης σχεδόν από όλους/ες τους/τις μαθητές/ριες καθώς και η εισαγωγή στην εννοιολογική γνώση. Επίσης, διαπιστώθηκε η ανάπτυξη ιστορικής σκέψης μέσα από τον διάλογο και τη συμπλήρωση των φύλλων εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο η νέα γνώση δεν προσφέρθηκε έτοιμη, δεν απομνημονεύτηκε, αλλά οικοδομήθηκε με τη βοήθεια και του ομαδοσυνεργατικού περιβάλλοντος μάθησης και αποτέλεσε δεξιότητα ιστορικού γραμματισμού μέσα από την ιστορική σκέψη.

► ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο πλαίσιο της πολυτροπικότητας πραγματοποιήθηκε διδακτική προσέγγιση στην ιστορία της Δ΄ τάξης Δημοτικού Σχολείου με την εφαρμογή διδακτικού σεναρίου, σύμφωνα με τα νέα Προγράμματα Σπουδών του ΙΕΠ. Η εφαρμογή αυτή αποτέλεσε συγχρόνως ερευνητική προσέγγιση ως μελέτη περίπτωσης σε αστικό σχολείο.

Μέσα από τη μέθοδό μας (Στάμος, 2021) με τη χρήση των νέων τεχνολογιών γίνονται κατανοητά: Το χωροχρονικό πλαίσιο (7ος – 6ος αιώνας π.Χ. στην Αθήνα και την Κόρινθο), τα υποκείμενα της καλλιτεχνικής δράσης (γλύπτες, αγγειοπλάστες, αρχιτέκτονες), ο συσχετισμός έργων τέχνης (ερυθρόμορφα/μελανόμορφα αγγεία, κούροι, κόρες), οι ρυθμοί των ναών (ιωνικός, δωρικός), η αιτία ανάπτυξης της τέχνης (οικιακή χρήση, λατρεία), το αποτέλεσμα της δράσης (διάδοση μέσω εμπορίου), η σχέση της αρχαίας ελληνικής με την αιγυπτιακή τέχνη, ο συσχετισμός των νομισμάτων του παρελθόντος με τα παροντικά νομίσματα (δραχμή, ευρώ), η συνολική θεώρηση του θέματος με παραγωγή γραπτού κειμένου και η εμπέδωση μέσω εικαστικής δημιουργίας. Επίσης, διαφαίνεται η εξοικείωση με την τέχνη και την τεχνολογία, η σταδιακή ανάπτυξη της κριτικής και ιστορικής σκέψης, και η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων των ομάδων μαθητών/ριών. Κατά συνέπεια, οι διδακτικοί στόχοι σε συνδυασμό με τους επιμέρους στόχους δύναται να επιτευχθούν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσα από τις προφορικές και γραπτές απαντήσεις των μαθητών/τριών δίνεται η δική μας απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα: *Η χρήση των νέων τεχνολογιών μπορεί να βοηθήσει τους/τις μαθητές/ριες στην προσέγγιση της τέχνης ως ιστορικής γνώσης μέσα από τις τρεις φάσεις της διδακτικής μας προσέγγισης, στην οποία περιλαμβάνονται (1) η απλή-ανοιχτή-αναλυτική παρατήρηση, (2) η απλή σύγκριση, παραγωγή/σύνθεση κειμένου, και (3) η εμπέδωση των διδαχθέντων.*

Εκπαιδευτικές προτάσεις

Η μέθοδός μας, ως προς τη Διδακτική της ιστορίας για την τέχνη με τη χρήση όχι μόνον του σχολικού εγχειριδίου αλλά και της τεχνολογίας, προτείνεται να εφαρμοστεί στη Δ' τάξη Δημοτικού σε ευρύτερο πλαίσιο, σύμφωνα με τις δέκα ερωτήσεις που συμπεριλαμβάνονται στις τρεις δραστηριότητες των τριών φάσεων διδασκαλίας. Επίσης, προτείνεται να συσχετιστεί η διδακτική ενότητα με τα γνωστικά αντικείμενα των εικαστικών, της θεατρικής αγωγής και των ΤΠΕ στο πλαίσιο της διαθεματικότητας. Ως προς τη δηλωτική γνώση παρατηρήθηκε η θετική ανταπόκριση των μαθητών/τριών διότι υπάρχει συμβατότητα της συγκεκριμένης γνώσης με την ηλικία τους. Ως προς τη μετάβαση από τη δηλωτική στην εννοιολογική γνώση παρατηρήθηκαν κάποιες δυσκολίες. Σε αυτό συνετέλεσε, τόσο η ηλικία των μαθητών/τριών (κάτω των 11 ετών), όσο και ο περιορισμένος χρόνος για τη συμπλήρωση των φύλλων εργασίας προς το τέλος της διδακτικής ώρας. Για την άρση της δυσκολίας αυτής προτείνεται μεγαλύτερη εξάσκηση στην απόκτηση δεξιοτήτων εισαγωγής στην εννοιολόγηση καθώς επίσης χρήση και δεύτερης διδακτικής ώρας, εάν είναι εφικτό, για μεγαλύτερη χρονική άνεση στις απλές συγκρίσεις, οι οποίες οδηγούν στην έκφραση απόψεων με τη χρήση κάποιων αφηρημένων ουσιαστικών, καθώς και στην ανάπτυξη της ιστορικής και κριτικής σκέψης.

Συνοψίζοντας, τα δεδομένα από τη διδασκαλία της αρχαϊκής ελληνικής τέχνης στη σχολική τάξη, στο πλαίσιο της αξιολόγησης, φανερώνουν την επίτευξη του κύριου σκοπού, περισσότερο ως προς τη δηλωτική γνώση και λιγότερο ως προς την εννοιολογική γνώση. Συνεπώς, με το θετικό αποτέλεσμα της εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου, οι μαθητές/τριες είναι σε θέση να προσεγγίσουν την αρχαϊκή ελληνική τέχνη ως ιστορική γνώση, αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογίες. Κατ' αυτόν τον τρόπο δίνεται στους/στις μαθητές/ριες το έναυσμα για τη μετάβαση από τη συγκεκριμένη στην αφηρημένη σκέψη που εξαρτάται, όχι μόνον από την ηλικία, αλλά και από το κοινωνικοπολιτισμικό τους περιβάλλον.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (Μτφ. Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθαρά, & Μ. Φιλοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cope, B., & Kalantzis, M. (2000). Introduction. Multiliteracies: the beginnings of an idea. In B. Cope & M. Kalantzis, M. (Eds.), *Multiliteracies: Literacy learning and the design of social futures*. London & New York: Routledge, 3-8.
- Gombrich, E. H. (2011). *Το χρονικό της τέχνης* (Μτφ. Λ. Κάσδαγλη). Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Moscovici, S. (1961/1976). *La psychanalyse, son image et son public*. Paris: P.U.F.
- Perkins, D. (1994). *The intelligent eye: Learning to think by looking at art*. Los Angeles: The J. Paul Getty Trust.
- Piaget, J. (1967). *Logique et connaissance scientifique*. Paris: Gallimard.
- Κάββουρα, Θ. (2011). *Διδακτική της ιστορίας: Επιστήμη, διδασκαλία, μάθηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κάββουρα, Θ., Τσαγκανού, Γ., Κούτρα, Δ., Τελέλης Γ., Γρηγοριάδου, Μ., Σαμαράκου, Μ., Σολομωνίδου, Χ., & Παπαδοπούλου, Κ. (2000). *Μεθοδολογία σχεδίασης εκπαιδευτικού λογισμικού Ιστορίας και Τέχνης με υποστήριξη βάσης ιστορικώνπηγών και διδακτικών σεναρίων*. Στο Β. Κόμης (Επιμ.) *Πρακτικά 2ου*

- Πανελληνίου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή «Οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση». Πάτρα, 341-351.
- Κατσουλάκος, Θ., Κατσαρού, Χ., Λένα, Μ., Καρυώτη, Ιφ. (2012). *Στα αρχαία χρόνια. Ιστορία Δ΄ Δημοτικού*. Πάτρα: ΙΤΥΕ Διόφαντος.
- Ματσαγγούρας, Η. (2006). *Στρατηγικές διδασκαλίας. Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας, Τόμος Β΄*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παπαδόπουλος, Στ. (2025). Τοπική ιστορία και η διδασκαλία της μέσα από τα προγράμματα σπουδών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από τη μεταπολίτευση μέχρι τις μέρες μας. *MusEd*, 5(1), 106-118.
- Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της ιστορίας στις Γ΄, Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄ τάξεις Δημοτικού σχολείου - Υ.Α. 10545/Δ1 (ΦΕΚ 507/τ. Β./2-2-2023).
- Σολομωνίδου, Χ. (2001). *Σύγχρονη εκπαιδευτική τεχνολογία: Υπολογιστές και μάθηση στην κοινωνία της γνώσης*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.
- Στάμος, Ν. Α. (2021). *Η αξιοποίηση του κινηματογράφου στη διδασκαλία και μάθηση της ιστορίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- ΦΕΚ 1367/τ.Β΄/23-03-2022.
- ΦΕΚ 1963/τ.Β΄/14-05-2021.

Δικτυογραφία εκπαιδευτικού υλικού

- Museum of Fine Arts-Boston: Collections. Ανακτήθηκε από <https://collections.mfa.org/collections>
- Εκπαιδευτικό λογισμικό *Κασταλία* (Τμήμα Πληροφορικής ΕΚΠΑ, ΠΤΔΕ ΠΘ, Εταιρεία 0-Πληροφορική). Ανακτήθηκε από <https://photodentro.edu.gr/edusoft/r/8531/313>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Αρχαιότητα. Ανακτήθηκε από <http://www.fhw.gr/chronos/gr/antiquity.html>
- Φωτόδεντρο: Μαθησιακά αντικείμενα.
Κούροι και κόρες. Ανακτήθηκε από <https://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/9563>
Ρυθμοί των ναών. Ανακτήθηκε από <https://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/8816>
- Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα: Αρχαία ελληνική τέχνη. Ανακτήθηκε από https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/art/page_035.html